
Kolébku vysokoškolského studia sester byla Univerzita Karlova

Kolébku vysokoškolského studia sester byla Univerzita Karlova

V roce 2010 uplynulo 50 let od vzniku vysokoškolského studia sester na UK. V historii českého, resp. česko - slovenského ošetřovatelství je to velice významná událost, která ovlivnila další vývoj ošetřovatelství v obou zemích. Kolébku vysokoškolského studia sester byla Univerzita Karlova.

Z historie ošetřovatelské profese

Ošetřovatelství jak ho známe dnes, začalo v 19. století reformami, které byly ve své době popisované jako „*new model nurse*“. Změny v ošetřovatelství byly těsně spojeny se rozvojem lékařské profese a moderní vědecké medicíny. Nejinak tomu bylo i v naší zemi. Po dlouhá staletí ba tisíciletí nebylo tak přísné dělení mezi ošetřovatelstvím a jinými formami léčení, dovednost léčit byla založená na empirických zkušenostech a hranice mezi ošetřováním, péčí a léčbou nebyly tak striktní. Před počátkem křesťanství se zkušenosti léčit a ošetřovat přenášely z generace na generaci. Při léčení i ošetřování byly využívány přírodní zdroje, voda, vzduch, slunce, ale i léčivé účinky bylin a dodržování určité životosprávy. Jistotu měli bohové, bůžci a zařikávání zlých nemocí. Kníže Boleslav (935 – 967) nechal vystavět útulek pro nemocné kupce Špitál v Týně. Jde pravděpodobně o první pražský špitál. Ženy zde konaly opatrovnické práce a zprávu kupeckého dvora. Špitál v Týně byl zemský a ženy, které ošetřovaly nemocné či zraněné kupce přijíždějící do Prahy za obchodem, jmenoval kníže. V průběhu času, zejména ve středověku vznikaly další útulky, hospice či špitály pro chudé, sirotky, nemocné, přestárlé, nemožoucí často bez přístřeší, které byly součástí křesťanské kultury a měly tedy ráz náboženský. V hospicích či špitálech ošetřovatelky ošetřovaly nemocné, chudé i staré osoby, nestaraly se jen o chovance špitální, ale vykonávaly i práce ženám příslušející. Je možné, že o nemocné duchovní pečovali i muži. Secký (1928, s. 64) píše, že „*mívá povinnost pečovati o nemocné duchovní v chrámu sv. Vítského oltářníku sv. Václava*“. Poměrně velkého významu nabyl Vlašský špitál (17. století), ve kterém byly téměř dvě stě let ošetřováni lidé staří, muži i ženy, těhotné ženy, děti opuštěné, osiřelé či nalezené. Byla zde i porodnice. Významný byl i Špitál Bohuslavův, o němž je zmínka ve 14. století, později Špitál a nemocnice Milosrdných bratří v Praze na Starém městě, jimž byl předán 1620. Hlavním úkolem Milosrdných řádových bratří bylo dokonale se vzdělat v ošetřování nemocných. Řád poskytoval dostatek času na vzdělání a podporoval zejména nadané žáky. Z nich se později stali výborní lékárníci, anatomové, operatři. Činnost nemocnice Milosrdných bratří dobře vystihl básník Jan Neruda v Básni o starci.

Nelehký osud čekal „Alžbětinky“. Hlavní úkol sester řádu sv. Alžběty spočíval v tom, že ošetřovaly churavé a nemocné ženy. Vláda nejprve kladla překážky ke zřízení tohoto špitálu, o jehož založení se zasloužila jmenovitě hraběnka Markéta Valdštejnová, rozená Černínová. Špitál vznikl roku 1722. V té době prosluly v ústavu dvě sestry Marie Magdalena a Marie Augustina. Obě byly ze zámožné Klenkovy rodiny a svých prostředků užíly ke zvelebení prostředí špitálu. Nemocnice Alžbětinek se starala o nemocné ženy téměř dvě stě let do roku 1921. Důležitým okamžikem v naší historii bylo otevření **Všeobecné nemocnice v Praze** (dnes Všeobecná fakultní nemocnice v Praze) v roce 1790. Ošetřovatelskou péčí zde prováděly civilní opatrovnice bez předchozího zaškolení. Ošetřující personál bydlil přímo na pokojích nemocných a zde také prováděl i veškerý úklid. Od roku 1844 byly přijímány k ošetřování jen ženy. Praxe prý ukázala, že se uplatnily při této činnosti lépe, než muži. Určitou výjimku měl „blázinec“ při všeobecné nemocnici, kde vykonávali ošetřovatelskou péči dva opatrovníci.

Emancipační snahy a myšlenky

Podobně jako v ostatním světě i u nás se začaly prosazovat během 19. století emancipační snahy a myšlenky. V souvislosti s ošetřovatelskou péčí, kterou poskytovaly tradičně spíše ženy, je to důležité zmínit. Ženské emancipační hnutí je součástí širšího emancipačního myšlenkového proudu, zpočátku evropského a později i severoamerického. Odrazovým můstkem tzv. první vlny emancipace žen, v západní Evropě vymezené rokem 1791 až dvacátými léty 20. století, bylo osvícenství a částečně i Velká francouzská revoluce. Výsledkem bylo právo vlastnit majetek, právo na vzdělání, zaměstnání a volební právo. České země zasáhl proud emancipačního hnutí až v době národního obrození. „*Chléb a růže*“ bylo heslo žen minulosti, kterým prosazovaly své právo na vzdělání, právo volit a být voleny. Do čela emancipačního hnutí se postavily silné ženské osobnosti, např. Božena Němcová, Magdalena Dobromila Rettigová, Marie Palacká – Riegerová, Sofie Podlipská, Karolina Světlá, Eliška Krásnohorská či Tereza Nováková. V roce 1865 vznikl **Americký klub dam**. Krédem bylo všeobecné rovné volební právo pro ženy, rovný přístup ke vzdělání, stejná mzda za stejnou práci a zlepšení ekonomického postavení žen a jejich uplatnění v občanském životě. Ženám v klubu přednášel o medicíně Jan Evangelista Purkyně. Karolina Světlá založila v roce 1871 **Ženský výrobní spolek český v Praze**, který mimo jiné aktivity pořádal kurzy pro vychovatelky a ošetřovatelky. V roce 1874 byla otevřena

první ošetřovatelská škola v Praze. Škola otevřela pět běhů a v roce 1881 byla zrušena. Ženský výrobní spolek umožnil výraznější profesní zařazení žen. Lékaři zaměřovali svou pozornost stále více do oblasti zkoumání lidského těla, nových diagnostických a léčebných postupů. Potřebovali spolehlivého pracovníka u lůžka, který by pozoroval pacienta a prováděl lékařovy instrukce, a také vzdělanějšího pomocníka, který by rozuměl lékařským předpisům.

Profesionalizace ošetřovatelství

Česká státní škola pro ošetřování nemocných při c.k. všeobecné nemocnici byla otevřena 1. června roku 1916 na základě ministerského nařízení z roku 1914, potom analogicky německá ošetřovatelská škola v Praze. Propagátoři moderního ošetřovatelství prof. Ladislav Sylaba a doc. Arnold Jirásek lámali předsudky a odstraňovali starý systém neškolených služebných děvčat. Z iniciativy prvních absolventek této školy byl v roce 1921 založen **Spolek absolventek státní ošetřovatelské školy v Praze**. Po vzniku dalších ošetřovatelských škol byl přejmenován na **Spolek diplomovaných sester v Československé republice (SDS)**. Spolek usiloval o povznesení ošetřovatelského stavu, hájil zájmy členek po stránce sociální, hospodářské a etické, pečoval o další vzdělávání sester. Spolek navázal mezinárodní spolupráci se sesterskými organizacemi v zahraničí. V roce 1933 byl přijat do Mezinárodní rady sester (ICN). Od roku 1937 začal vydávat odborný časopis *Diplomovaná sestra*. Dobře se rozvíjející činnost Spolku byla ukončena druhou světovou válkou. České ošetřovatelství na počátku 20. století se rozvíjelo nejen v oblasti lůžkové péče, ale rozvíjelo i terénní péči (komunitní). V roce 1918 byla založena **Vyšší sociální škola** v Praze, která kromě sociálně orientovaných pracovníků, vzdělávala i diplomované sestry pro samostatnou práci v terénu. Sestry vedly poradny pro matky a děti, zdravotní stanice zaměřené na dispenzarizaci osob s tuberkulózou a pohlavními nemocemi. V roce 1929 zavedl Československý Červený kříž organizovanou **ošetřovatelskou a zdravotní službu v rodinách (OZSR)** „v rámci sociální péče obce pražské“, ve které pracovaly sestry samostatně na základě smlouvy se zdravotními pojišťovnami. Kontinuální rozvoj ošetřovatelství přerušila druhá světová válka. Do té doby dosáhla ošetřovatelská péče určitého pokroku. V klinické praxi se více prosazovaly civilní sestry. Řada nemocnic měla vypracované organizační řády a pracovní náplně sester včetně povinností a práv staničních a vrchních sester. Osvícení lékaři hodnotili sestru pozitivně. Výuka sester probíhala na školách i přes roky válečné. České sestry byly zapojeny do odbojového hnutí. Ošetřovatelství bylo v prvních čtyřech desítkách let minulého století charakterizované jako odborná péče především o nemohoucí, kteří potřebují pomoc druhé osoby, ochrana před jakýmkoli poškozením a dalšími vlivy, zhoršujícími stav nemocného, zajištění duševní pohody nemocného a vykonávání nařízení lékaře. Důležitá byla jak složka zdravotnická, tak hospodářská, neboť významná byla také pracovní schopnost člověka a jeho návrat do každodenního života. Ošetřovatelství se vyvinulo od příležitostného samaritánství a soukromé nebo veřejné dobročinnosti v moderní odbornou činnost, stále ruku v ruce s vývojem medicíny. Navíc se očekávalo, že odborná činnost sester bude prochnuta láskou i soucitem k trpícím.

Na cestě k moderní ošetřovatelské péči

Po druhé světové válce se ukázala naléhavá potřeba sester. Ministerstvo zdravotnictví 21. prosince 1945 schválilo Výnosem č. VIII/2-17/12 45 zřízení jednoleté **Vyšší ošetřovatelské školy** v ul. Ruská v Praze. Ve škole byly vyučovány tři hlavní okruhy: vedení ošetřovatelských škol, vedení ošetřovatelské služby v léčebných ústavech, pojišťovnách a ambulancích a sociálně zdravotní služba. Rok 1948 znamenal změnu v celé společnosti a tedy i ve zdravotnickém školství. Zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon) stanovil, že „*pro jednotlivá odvětví hospodářského, sociálního nebo uměleckého života se zřizují zvláštní druhy povinných a výběrových škol*“ (§35), také pro sociální a zdravotní službu. Od této chvíle se budoucí sestry vzdělávají na středních zdravotnických školách a studium zahrnuje všeobecně vzdělávací předměty i odborné předměty. V roce 1948 končí existence odborných škol pro ženskou povolání a rodí se samostatné zdravotnické školství. V dalším roce 1949 pak dochází k zestátnění zdravotnictví. Ve školním roce 1952/53 byla zahájena výuka na Odborné škole pro vzdělávání instruktorek zdravotnických škol, což byl nový název pro Vyšší školu v ul. Ruská v Praze. Škola poskytovala odborné vzdělání učitelkám zdravotnických škol a sestrám, které se chtěly věnovat pedagogické dráze. Studium trvalo jeden rok a bylo v roce 1959 zrušeno. Od školního roku 1959/60 probíhal na této škole **Specializační pedagogický seminář pro vzdělávání učitelek ošetřovatelské techniky a praktického výcviku na zdravotnických školách**. Studium bylo osmi měsíční a určené pro zkvalitnění odborné úrovně učitelek zdravotnických škol. Pro postgraduální vzdělávání sester měl jistě velký význam vznik Ústavu pro další vzdělávání středních zdravotnických pracovníků v Brně a Bratislavě na počátku 60. let minulého století. V brněnském dnes **Národním centru ošetřovatelství a nelékařských zdravotnických oborů** probíhá dosud specializační vzdělávání sester a další odborné kurzy. Sestra pracovala ve všech oblastech a oborech léčebně preventivní péče. Poskytovala odbornou ošetřovatelskou péči v zařízeních ambulantních i lůžkových. Byla chápána jako spolupracovnice lékaře a podle jeho pokynů ošetřovala nemocné, pomáhala při vyšetření a při lékařských zákrocích. Pracovala s lékařem také v závodech, kde měla za úkol šířit zdravotně osvětovou činnost. Dobová literatura uváděla profesi sestry jako jedno z nejkrásnějších povolání vůbec.

V česko-slovenském ošetřovatelství je významným mezníkem vznik **vysokoškolského studia sester**. Jeden z důvodů, kterým se argumentovalo při jednáních o vzniku vysokoškolského studia sester, byl „... *v dnešní době přebírá sestra v některých specializovaných činnostech do své kompetence i takové úkony, které ještě před málo léty byly záležitostí lékaře (např. akutní defibrilace, kardiopulmonální resuscitace). Zvyšuje se teoretická náročnost na znalosti v ošetřování tzv. kritických stavů, při diagnostických výkonech, v ošetřování pooperačním apod.*“ (Neuwirth, Staňková, 1982, s. 46) Další podstatný důvod byl fakt, že pokud má být sestra opravdu dobře připravena pro svoji náročnou práci, musí ji vzdělávat „pouze plně kvalifikované učitelky“ (Neuwirth, Staňková, 1982, s. 47). Studijní program ušitý „na míru“ ošetřovatelství a propagace vysokoškolského studia sester, pravděpodobně umožnilo poměrně velkému množství sester vstoupit na vysokou školu. Vysokoškolské studium sester do počátku 90. let 20. století připravovalo sestry

především na pedagogickou dráhu, protože kvalifikaci pro práci sestry získaly již na zdravotnických školách. Myšlenku pomohl do života prosadit prof. MUDr. Vladimír Pacovský, DrSc. V roce 1959 založil oddělení péče o nemocné III. interní kliniky Všeobecné fakultní nemocnice (VFN) a Fakulty všeobecného lékařství (nyní 1. lékařská fakulta UK v Praze). Pracovníci tohoto oddělení zasloučili budoucí lékaře do tajů vybraných výkonů v ošetrovatelské péči. Mnozí lékaři dodnes vzpomínají, jak se učili aplikovat injekce, cévkovat apod. Dalším úkolem oddělení péče o nemocné bylo vysokoškolské vzdělávání sester ve spolupráci s Filozofickou fakultou UK v Praze, s katedrou psychologie, katedrou pedagogiky a později katedrou andragogiky a personálního řízení (1987). První studentky vstoupily na akademickou půdu na Filozofické fakultě UK v roce 1960. Velkou zásluhu na zahájení vysokoškolského studia sester má PhDr. Marta Peltrámová. Ve šlépějích prof. Pacovského pak pokračovali další kolegové a kolegyně, vzpomeňme doc. MUDr. Jiřího Neuwirtha, CSc., doc. PhDr. Martu Staňkovou, CSc., prof. PhDr. Zdeňka Koláře, DrSc. či PhDr. Alenu Mellanovou, CSc. Ústav teorie a praxe ošetrovatelství byl pokračovatelem oddělení péče o nemocné na III. interní klinice VFN, a samostatným pracovištěm 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze se stal v březnu 1991. Až do začátku 90. let to bylo jediné vysokoškolské pracoviště zabývající se ošetrovatelstvím v bývalém Československu. Po roce 1990 se vysokoškolské studium sester přesunulo na 1. lékařskou fakultu UK. A nebylo vůbec jednoduché prorazit s myšlenkou vzdělávání sester na půdě, která byla výsostným územím lékařů. První studenti bakalářského programu ošetrovatelství začali studovat v akademickém roce 1992/1993. Později se toto vzdělávání prosadilo také na 2., i 3. lékařské fakultě UK v Praze a na Lékařské fakultě v Hradci Králové. Podařilo se postupně prosadit a realizovat také navazující magisterské studium pro sestry. Dnes je vzdělávací program ošetrovatelství bakalářského, magisterského i doktorandského stupně na dalších vysokých školách, např. Jihočeské Univerzitě, Univerzitě Palackého, Masarykově Univerzitě a dalších. První profesorkou ošetrovatelství byla v roce 2008 jmenována prof. PhDr. Valérie Tóthová, PhD. A obor má i řadu docentů, což je jistě zárukou dalšího progresivního rozvoje oboru ošetrovatelství.

Ošetrovatelská profese prodělávala v průběhu času změny, které sledovaly změny v medicíně. Proměňovalo se postavení sester ve zdravotnickém týmu, měnily se činnosti sester, zvyšovaly se nároky na činnost sester při diagnostických a léčebných výkonech. Vznikaly nové specializace, práce sester se také více a více diferencovala. V 80. letech minulého století dochází celosvětově ke změnám v přístupu k pacientům z pohledu ošetrovatelského. Komplexní ošetrovatelské péče se zaměřuje na aktivní vyhledávání a uspokojování potřeb zdravého i nemocného člověka v péči o jeho zdraví. Po roce 1989 se změnil systém vzdělávání sester. Od roku 1995 vznikají vyšší odborné školy. Boloňskou deklarací, vstupem naší republiky do Evropské unie a přijetím Zákona č. 96/2004 Sb., o nelékařských zdravotnických povoláních, se situace změnila. Kvalifikaci pro výkon profese získává sestra na vyšší nebo vysoké škole. Na univerzitách je obor všeobecná sestra na fakultách lékařských a na fakultách se zaměřením zdravotně sociálním. V České republice je obor vyučován také na neuniverzitních vysokých školách. V 90. letech dostává české ošetrovatelství svoji koncepci. Je charakterizované jako systém typicky ošetrovatelských činností, týkajících se jednotlivce, rodin a skupin, který jim pomáhá, aby byli schopni pečovat o své zdraví a pohodu. Ošetrovatelství je zaměřeno zejména na udržení a podporu zdraví, navrácení zdraví a rozvoj soběstačnosti, zmírňování utrpení nevléčitelně nemocného člověka a zajištění klidného umírání a smrti.

Obor ošetrovatelství a s tím i role sestry prochází samozřejmě vývojem. Nejtradičnější rolí je sestra pečovatelka, ošetrovatelka, která vyvolává asi nejmenší kontroverzi. Panuje shoda, že to je hlavní role sestry. Další role sestry, role učitele (edukátora) se vztahuje k edukaci pacientů či ke vzdělávání sester. Role advokáta či obhájce pacienta v sobě nese jistou míru kontroverze. U sestry se předpokládá i další role, role manažera. Finální rolí je role experta.

Ošetrovatelství v České republice na počátku 21. století má svoji koncepci a je zaměřeno zejména na udržení a podporu zdraví, navrácení zdraví a rozvoj soběstačnosti, zmírňování utrpení nevléčitelně nemocného člověka a zajištění klidného umírání a smrti. Významně se podílí na prevenci, diagnostice, terapii i rehabilitaci. Sestry pomáhají jednotlivci, rodinám i skupinám, aby byli schopni samostatně uspokojovat fyziologické, psychosociální a duchovní potřeby. Vedou nemocné k sebezpečí, edukují jejich blízké v poskytování laické ošetrovatelské péče. Nemocným, kteří o sebe nemohou, nechtějí, či neumějí pečovat, zajišťují profesionální ošetrovatelskou péči. Shrneme-li různé definice a charakteristiky ošetrovatelství a ošetrovatelské péče od jejich reformních počátků na přelomu 19. a 20. století docházíme k zajímavému obrazu vývoje oboru ošetrovatelství a ošetrovatelské profese. Ošetrovatelství se postupně vyvíjelo od příležitostného samaritánství a soukromé nebo veřejné dobročinnosti v moderní odbornou činnost.

50. výročí vzniku vysokoškolského studia sester jsme si připomněli na slavnostním shromáždění v aule Karolina 30. září 2010. Jeho hlavní myšlenkou bylo společně si připomenout se zakladateli vysokoškolského vzdělávacího programu začátky studia a setkat se opět se svými učiteli a spolužáky.

Mgr. Eva Marková, RN, PhDr. Allena Mellanová, CSc.

Ústav teorie a praxe ošetrovatelství, 1. LF UK v Praze